

απρ. ΕΝΤΕΥΚΤΗΡΙΟ
τ. 37/1 Χειμώνα 1996-1997
σ. 79-82

κ ρ ι τ ι κ ή

ΒΕΝΕΤΙΑ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ

Ἡ τελείωση καί τό τέλος τῆς μεταπολεμικῆς πεζογραφίας

Νίκος Μπακόλας. Ἡ ἀτέλειωτη γραφή τοῦ αἵματος. Ἀθήνα, Κέδρος 1996, 436 σελ.

Ὅταν ἕνας συγγραφέας ἔχει ἤδη πίσω του ὀγκώδες καί σημαντικό ἔργο, ὅταν ἔχει συγκροτήσει τόν μυθικό του κόσμο καί τό ἀφηγηματικό του ὕφος, ἕνα καινούριο βιβλίο καί μάλιστα τό τελευταῖο, ὅπως μᾶς προειδοποιεῖ, προσθέτοντας κι ἕνα «ἴσως», τό ὀπισθόφυλλο, εἶναι φορτωμένο ἐξαρχῆς μέ ἕναν ἀσήκωτο ὀρίζοντα προσδοκιῶν. Ἐχουμε ἐνώπιόν μας τήν ἠθελημένη ὀλοκλήρωση ἑνός πεζογραφικοῦ ἔργου, ὁ συγγραφέας τοῦ ὁποῖου εἶχε τήν τύχη καί τίς δυνάμεις νά τό προχωρήσει ὅπως καί ὅσο ἤθελε καί νά τοῦ δώσει τό τέλος πού ἤθελε. Ὅσο κι ἂν ἀναζητοῦμε σ' αὐτό τή γνώριμή μας ἀπόλαυση, ἡ κρίση μας δέν μπορεῖ παρά νά λάβει ὑπόψη τῆς τό σύνολο τῆς προσπάθειας καί τί προσθέτει ὁ τελευταῖος λίθος στό οἰκοδόμημα· καί τότε γίνεται καί ἡ ἀπόλαυση βαθύτερη καί διαρκέστερη.

Στό πεζογραφικό ἔργο τοῦ Μπακόλα κεντρική θέση κατέχει ἀναμφισβήτητα ἡ τετραλογία ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπό τόν *Κῆπο τῶν πριγκήπων* (1966), τή *Μυθολογία* (1977), τή *Μεγάλη πλατεία* (1987) καί τήν *Καταπάτηση* (1990). Ἡ *Μεγάλη πλατεία* ἀποτελεῖ τόν πυρήνα τῆς τετραλογίας, ὄχι μόνο γιατί εἶναι ἕνα πολυσήμαντο ἀπό πολλές ἀπόψεις μυθιστόρημα, ἀλλά γιατί συνθέτει καί ἀποκαλύπτει τή συγγραφική προσπάθεια τοῦ Μπακόλα ἕως ἐκεῖνη τή στιγμή. Τοῦ χρειάστηκαν τριάντα χρόνια συγγραφικῆς δουλειᾶς, πού σημαδεύτηκε ἀπό τόν συνεχή πειραματισμό μέ τίς ἀφηγηματικές τεχνικές, τήν πάλη μέ τήν ποιητικότητα τῆς πρόζας, μέ τόν σκοτεινό κόσμο τῶν ὀνείρων καί τῆς ἱστορίας γιά νά ἐπεξεργαστεῖ στή συνείδησή του, νά μεταπλάσει καί νά ἀποδώσει λογοτεχνικά τόν κεντρικό κορμό τῶν βιωμάτων του, πού ἐκκινοῦν ἀπό τά δεινά τοῦ πολέμου καί τῆς Κατοχῆς ἀλλά ὀξύνονται δραστικά μέ τόν Ἐμφύλιο καί τή μετεμφυλιακή ἐποχή. Μ' αὐτή τήν ἔννοια, τό ἔργο του εἶναι ἀπό τά σημαντικότερα τῆς μεταπολεμικῆς μας πεζογραφίας. Κι ἐδῶ τό μεταπολεμική δέν νοεῖται ὡς ἀπλός χρονικός προσδιορισμός ἀλλά δηλώνει τήν πεζογραφία πού ἐκκινεῖ καί περιελίσσεται γύρω ἀπό τά κοσμογονικά αὐτά γεγονότα. Βέβαια, ὁ Μπακόλας ἔχει ἀνάγκη νά πηγαίνει καί πιό πίσω· στούς ἀλλεπάλληλους πολέμους τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα, στόν Μακεδονικό Ἀγῶνα, στή Μικρασιατική καταστροφή. Μέσα στήν ἀργή διαδικασία σταδιακῆς συγγραφικῆς πολιορκίας καί ἀποκάλυψης τοῦ τελικοῦ στόχου προηγήθηκε ἡ ἀναδίφηση στό παρελθόν, μέ τή συνδρομή τῆς μυθολογίας (στό ὁμώνυμο βιβλίο ἀλλά καί —διαφορετικά— στόν *Κῆπο τῶν πριγκήπων*). Στή *Μεγάλη πλατεία* τό παρελθόν χωνεύθηκε καί μεταπλάστηκε στό πρῶτο μέρος καί στούς μέσους χρόνους γιά νά φτάσει ἀνετότε-

ρα, στο δεύτερο μέρος του βιβλίου, στην κρίσιμη εποχή. Τελικά, η τετραλογία χαρακτηρίζεται από τη συγκινητική έπιμονή να άνιχνευθούν, μέ όλους τούς δυνατούς άφηγηματικούς τρόπους (πού άποσκοπούν στη μείξη του ύποκειμενικού και του άντικειμενικού και στη διαλεκτική τής συνείδησης μέ τόν έξω κόσμο), οί ποικίλες σχέσεις του άτόμου μέ τό περιβάλλον του, ή άτομική και ή συλλογική μνήμη, ή διαμορφωτική επίδραση του χρόνου πάνω στους ανθρώπους και τά πράγματα. Μέσα από έπάλληλους κύκλους ιστορικών καταστροφών, θανάτων, ήττημένων έρώτων, διαφεύσεων και τύψεων, τό άφηγηματικό σύμπαν του Μπακόλα κατακλύζεται από τά αισθήματα τής φρίκης, τής ήττας, τής ματαιότητας, χωρίς να σταματά σε κανένα από αυτά.

Κι ένω φαινόταν πώς μέ τήν *Καταπάτηση* τό σύμπαν αυτό κάπως όλοκληρώθηκε, *Η άτέλειωτη γραφή του αίματος* επανέρχεται στόν ίδιο κύκλο ιστορικών γεγονότων και αισθημάτων, μέ τή μεγαλύτερη, έως τώρα, χρονική άκτίνα: από τόν Μακεδονικό Άγώνα (1904) μέχρι τή δικτατορία του '67. Τό βιβλίο άποτελείται από τρία μέρη: Πρίν από τόν κατακλυσμό, Ό κατακλυσμός, Μετά τόν κατακλυσμό. Ό κατακλυσμός δέν είναι άλλος από τόν πόλεμο και τήν Κατοχή, πού τίθενται έτσι και πάλι στό κέντρο τής μυθιστορηματικής δομής. Η έπιλογή ώστόσο μιάς βιβλικής καταστροφής δείχνει έξαρχής τήν πρόθεση του συγγραφέα να προβάλλει τήν ιστορία του σ' ένα μυθικό φόντο πού έκπορεύεται αυτή τή φορά (στόν *Κήπο* άκουμπούσε στόν μύθο των Άτρείδων) από τήν Άγία Γραφή. Πράγματι τά στοιχεία από τή Βίβλο είναι άρκετά: στό πρώτο κεφάλαιο, μέσα στη φρίκη του διπλού φονικού και τής αυτοχειρίας, ένα μωρό σώζεται, σαν από θαύμα, θυμίζοντας τή σωτηρία του Μωυσή. Τό μωρό αυτό, ή Ειρήνη Έλισάβετ, θά κρατήσει τό κεντρικό νήμα τής πλοκής, έπιβιώνοντας μέσα από τούς πιό μεγάλους κινδύνους, προστατευμένη από μιά θείκη χάρη. Τέσσερις χαρακτήρες παραπέμπουν στους τέσσερις ευάγγελιστές: ό Μάρκος και ό (πρώην τελώνης και άγαθότατος) Μαθιός είναι από τούς κύριους, ό γιατρός Λουκάς έμφανίζεται στο δεύτερο μέρος του βιβλίου, ένω άμυδρή μόνο παρουσία έχει ό Ίωάννης Βροντερός (γιο τής βροντής τόν όνομάζει ό Ίησούς στη Γραφή), πού μουρμουρίζει φράσεις από τήν Άποκάλυψη. Άλλα έπεισόδια θαυματουργά, όπως τά φάρια πού πέφτουν από τόν ουρανό, ή επί του όρους συν-ομιλία, οί ποιμένες πού δίνουν καταφύγιο στη μικρή Ειρήνη, δευτερεύοντες χαρακτήρες όπως ή Βηθλεέμ και ή Γεθσημανή, αλλά και φράσεις από τή Θεία Λειτουργία σκόρπιες μέσα στόν λόγο, συμπληρώνουν τόν θρησκευτικό καμβά τής αφήγησης.

Τό έρώτημα είναι πώς λειτουργούν τά δάνεια αυτά από τήν Άγία Γραφή. Σε καμιά περίπτωση δέν δημιουργούν θρησκευτικό αίσθημα μέ τήν έννοια τής πίστης σε μιά υπέρτατη δικαιοσύνη πού άπονέμεται έστω και στο τέλος και άποκαθιστά τήν ήθική τάξη και τούς άδικημένους. Αίσθημα πού δέν προσιδιάζει έξάλλου καθόλου στο άφηγηματικό σύμπαν του Μπακόλα. Άντίθετα, πολλά από τά παραπάνω θρησκευτικά μοτίβα ύποσκάπτονται ως προς τή θρησκευτικότητά τους και αυτοακυρώνονται μέσα από τό χώνεμά τους στη λαϊκή παράδοση, ή όποία δίνει τόν κυρίαρχο τόνο στο ύφος του μυθιστορηματος. Δέν είναι μόνο οί μακροσκελείς, περιγραφικοί τίτλοι των κεφαλαίων πού θυμίζουν λαϊκές φυλλάδες (τή Φυλλάδα του φανταστικού Μαρμαλουκίωνα όνειρεύεται πώς γράφει ό συγγραφέας στόν έπίλογο) ή ή παραπομπή στόν Μακρυγιάννη. Είναι ή άγροτική, παραδοσιακή νοοτροπία πολλών χαρακτήρων, μέ σημαντικό-

τερους τόν παππού και τή γυναίκα του (χαρακτήρες έντελώς ασυνήθιστοι στά αστικά μυθιστορήματα του Μπακόλα), είναι οί μαγείες, τά θαύματα, οί γύφτοι, ό κατηραμένος όφιος αλλά κυριότατα μία γλώσσα ή όποια, χωρίς νά απομακρύνεται από τόν οικείο ρυθμικό λόγο του συγγραφέα, προσπαθεί νά αποδώσει βασικά στοιχεία τής λαϊκής αφήγησης, αντιφατικά, ως γνωστόν, μεταξύ τους: τή γενίκευση και ταυτόχρονα τήν έμμονή στή λεπτομέρεια, τή λεκτική απόλαυση τών παραμυθιάδων πού καμιά σχέση δέν έχει μέ τή λεξιλαγεία τών λογίων, τό άποσπασματικό και τό ύπαινικτικό, και τήν ίδια στιγμή τήν επανάληψη και τά συνώνυμα.

Έπομένως, έχουμε έδω έναν πειραματισμό σέ έντελώς διαφορετικό επίπεδο από εκείνο πού μάς είχε συνηθίσει ό Μπακόλας. Ένώ στά προηγούμενα βιβλία ό πειραματισμός έστιαζόταν στό αφηγηματολογικό επίπεδο μέ στόχο τήν πολυπλοκότητα τών συγκρουσιακών σχέσεων τής συνείδησης μέ τό περιβάλλον, έδω ή τριτοπρόσωπη παραδοσιακή αφήγηση κρύβει έναν πειραματισμό στό επίπεδο τής έπιλογής και τής παρουσίας τής μυθιστορηματικής ύλης, τής ίδιας τής έκφορας του λόγου. Μία αναζήτηση πού προκύπτει από τήν ανάγκη του συγγραφέα νά προεκτείνει τήν έπεξεργασία τής έμπειρίας του και τή μυθιστορηματική τής απόδοση σέ βάθος και σέ πλάτος και προϋποθέτει αξιόλογο απόθεμα δυνάμεων.

Όπως σημείωσα στήν αρχή, στά βιβλία του Μπακόλα εξέλισσεται μία άτελείωτη πάλη τών μυθιστορηματικών προσώπων μέ τά σκοτεινά στοιχεία του μέσα και έξω κόσμου. Μία πάλη πού έγινε προσπάθεια νά αποδοθεί στήν αρχή μέ μία έσωστρεφή έντελώς γραφή, κατόπιν μέ τή σταδιακή εισβολή τής ιστορίας, μέ μυθολογικό ένδυμα ή χωρίς. "Όσο κι αν τό παρόν βιβλίο τό τιτλοφορεί *Η άτέλειωτη γραφή του αίματος*, ταυτίζοντας στήν ούσία τή ζωή μέ τή γραφή, έμεις ξέρουμε πώς ένω «τά πάθια και οί καύμοί του κόσμου» πράγματι δέν έχουν τελειωμό, οί γραφές έχουν τό τέλος για τόν Μπακόλα είχε ανάγκη από τήν άκραία έπίταση τής οδύνης τής σύγκρουσης και ταυτόχρονα τήν έξαύλωση τής, τήν ανάληψή τής στή σφαίρα του μοιραίου, του μυστηριακού. Αυτούς τούς στόχους έξυπηρετεί τό λαϊκοθησκευτικό σχηματικό πού περιέγραφα παραπάνω. Έγχείρημα όπωσδήποτε επικίνδυνο, γιατί τό αποτέλεσμα μπορεί νά ξεπέσει άφενός στήν αισθηματολογία, άφετέρου στήν επιτήδευση του λόγου πού μειείται τό λαϊκό.

Τό βιβλίο πέτυχε τόν στόχο του και ξέφυγε τούς κινδύνους. Όσο κι αν άκούγεται παράδοξο για έναν συγγραφέα πού από τήν αρχή καταλογογραφήθηκε στους νεοτερικούς, είναι οί ρίζες του στον ρεαλισμό πού συγκρατούν τήν όλη κατασκευή. Τό πρώτο μέρος (Πρίν από τόν κατακλυσμό) είναι βέβαια κάπως βεβαρημένο από τή λαϊκοθησκευτική μυθολογία, αλλά εκεί κτίζεται τό κλίμα του μοιραίου, του μυστηρίου, του θαύματος και τής οδύνης. Ωστόσο, τά μυστήρια δέ μένουν ποτέ ως τό τέλος ανεξήγητα αλλά βασίζονται σέ μία μυστική επικοινωνία ψυχών, σωμάτων και φυσικών φαινομένων. Τά θαύματα γίνονται αντικείμενα διαπραγματεύσης και χρησιμοποιούνται για τήν οικονομία του έργου. Η μοίρα δέν είναι τελικά παρά ή άδυναμία τών ανθρώπων νά καθορίσουν ότιδήποτε, ύπακούοντας στίς όχι ανεξήγητες ροπές τους. Κινητήρια δύναμη παραμένει ό έρωτας είτε στήν άρνητική έκδοχή του (τό βιβλίο αρχίζει μέ ένα φονικό από έρωτική άπελπισία) είτε στή θετική: τό πρώτο μέρος τελειώνει μέ τό ανεπανάληπτης εύαισθησίας σμίξιμο του Λάζαρου και τής Ειρήνης, ένω

τό δεύτερο μέ τή γέννηση τῆς κόρης τους Ἀναστασίας. Τελικά, ἡ συσσώρευση πού βαραίνει τό πρῶτο μέρος δικαιώνεται στό δεύτερο καί ἰδίως στό τρίτο, ὅπου ὅλα φτάνουν στίς ἀκραίες τους συνέπειες καί ἡ ὀδύνη ἀγγίζει τά ἀνθρώπινα ὄρια στόν βίο τῆς Ἀναστασίας, ἐπαληθεύοντας, γιά μιᾶ ἀκόμη φορά, τήν παρατήρηση πώς τά ἀνθρώπινα συμβάντα καί τά ἱστορικά γεγονότα ἀποκαλύπτουν τή σημασία τους κυρίως μέ τίς συνέπειές τους. Δέν εἶναι τυχαῖο ἐπομένως πώς, μολονότι ὅλοι οἱ χαρακτήρες εἶναι ἐξαιρετικά ἐνδιαφέροντες, ὁ παππούς καί ἡ δισέγγονη Ἀναστασία, οἱ ὅποιοι σημαδεύουν τήν ἀρχή καί τό τέλος τοῦ βιβλίου ἀντίστοιχα, εἶναι οἱ πιό σπαρακτικοί, καθῶς συνενώνουν τήν παθητικότητα ἀπέναντι στά ἀλλεπάλληλα κτυπήματα μέ τή δύναμη τῆς ἐπιβίωσης.

Ἡ ἀτέλειωτη γραφή τοῦ αἵματος ἐξαντλεῖ, νομίζω, τίς δυνατότητες λογοτεχνικῆς ἐπεξεργασίας τῶν βιωμάτων τοῦ πολέμου καί τῆς μεταπολεμικῆς ἐποχῆς. Δεδομένου ὅτι μᾶς ἔχουν λείψει ἀπό καιρό ἄλλοι μεγάλοι μεταπολεμικοί (μέ τήν παραπάνω σημασία) συγγραφείς, ὅπως ὁ Στρατής Τσίρκας καί ὁ Ἀλέξανδρος Κοτζιάς, δέν ξέρω τί ἄλλο μπορούμε νά περιμένουμε. Ἀπόπειρες ἐκμετάλλευσης τοῦ ἴδιου ὕλικου ἀπό νεότερους, ὅπως τά *Γυάλινα σύνορα* τῆς Λευκῆς Μολφέση, δείχνουν, πρὸς τό παρόν, τήν ἀμηχανία καί τό δέος τους μπροστά στό μέγεθος τῶν ἐμπειριῶν αὐτῶν. Ὡστόσο, ὁ βιασμός τῆς προσωπικῆς ζωῆς καί τῶν αἰσθημάτων, οἱ προδοσίες, οἱ φόβοι πού ἐπαληθεύονται, οἱ ἀνεπούλωτες πληγές, τά ἀδιέξοδα καί οἱ ἀδυναμίες, ἀλλά καί ἡ δύναμη τοῦ ἐνστίκτου, τῆς ἐσωτερικῆς κρυφῆς γνώσης, τῆς μυστικῆς ἐπικοινωνίας, δέν χρειάζονται ἀπαραίτητα μιᾶ Κατοχή κι ἕναν Ἐμφύλιο γιά νά γίνουν ἀντιληπτά. Ἀρκεῖ ἡ βαθιά εὐαισθησία πού ἡ τέχνη τοῦ Μπακόλα μᾶς ἔμαθε καί πού ἐξανθρωπίζει ὅ,τι ἀγγίζει, ἀκόμη καί τά πιό ἀποκρουστικά καί ὀδυνηρά πράγματα.